

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94(410+430):[32.019.51:930]«1914/1918»

СЕРГІЙ СТЕЛЬМАХ

доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник,
Київський національний університет ім. Т.Шевченка
(Київ, Україна), sergiy-stelmakh@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0795-8356>

САБІНА КОТОВА

історикиня,
науково-дослідна частина,
Київський національний університет ім. Т.Шевченка
(Київ, Україна), kotova_sabina@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9275-0615>

ІСТОРІЯ ЯК ЗАСІБ ПРОПАГАНДИ: БРИТАНСЬКА ТА НІМЕЦЬКА ІСТОРІОГРАФІЇ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. Мета дослідження – порівняти історіографії Великобританії й Німеччини періоду Першої світової війни у створенні ними образу ворога для визначення спільних рис та особливостей у різних соціальних контекстах. *Методологія дослідження* ґрунтується на засобах історичної компаративістики (порівняння за аналогією й контрастом), із використанням інструментів контекстуальної методології та концепції «нарративних шаблонів» Дж.Верча. *Наукова новизна*. На основі широкого кола історіографічних джерел та опублікованих документів здійснено порівняльне дослідження ролі історичних наук Великобританії й Німеччини у пропагандистських акціях і формуванні у суспільствах воюючих країн образу ворога. *Висновки*. Перетворення Німеччини на центр розвитку історичної науки та перейняття іншими країнами її канонів професіоналізації й інституціоналізації породжувало в її істориків почуття зверхності та некритичності до власних інтерпретацій і висновків. Незавершені процеси інституціоналізації історичної науки у Великобританії, потужний вплив німецьких канонів науковості та професіоналізації, міцна кооперація з німецькими колегами обумовили доволі слабку втягненість британських істориків у пропагандистські акції на першому етапі війни. З її початком німецькі історики були майже одностайними в тому, що один із найважливіших методологічних принципів «об'єктивності» (або «неупередженості») має поступитися національно-патріотичному самовираженню і професійна історіографія перетворилася на «*historia militantis*».

Для британських істориків ця проблема не стояла так гостро, оскільки незавершені процеси професіоналізації практично споріднювали історичні дослідження з літературною творчістю. Найкраще участь істориків у пропагандистській діяльності було організаційно забезпечено у Великобританії. На початковому етапі війни вона полягала у виданні численних науково-популярних памфлетів із німецької та австро-угорської історії, минулого слов'янських народів Балканського півострова та ін. Німецькі історики, маючи достатньо потужну інституційну базу, корпоративні органи і глибоку соціологізацію, використовували численну періодику, у тому числі й фаховий друкований орган «*Historische Zeitschrift*» для того, щоб вести агресивну війну на «історичному фронті».

Ключові слова: Перша світова війна, Великобританія, Німеччина, історіографія, пропаганда, образ ворога.

Легітимаційна функція історичної науки була властива всім європейським історичним наукам у XIX – на початку XX ст. Національні історіографії тривалий час створювали свій ґранд-нарратив для відображення минулого, посилювали національну свідомість шляхом наведення аргументів проти реальних і вигаданих ворогів нації («чужих») й конструювали основи стереотипів, які використовувалися з дидактичною метою¹. Це стало підґрунтям для перетворення історичних знань у знаряддя політики в період Першої світової війни, коли під впливом потужного національно-патріотичного руху відбувалася трансформація образу «чужого» в образ ворога. І хоча ця тема була предметом дослідження², але залишається практично нерозкритим її порівняльний сегмент, який може дозволити визначити спільні риси й особливості розвитку національних історіографій у різному соціальному контексті. Обрані за контрастом історичні науки Великобританії й Німеччини, по-перше, серед усіх воюючих країн були найбільш утягненими у пропагандистську діяльність; по-друге, вирізнялися соціологізацією істориків у XIX ст. та їх впливом на формування відповідних національних «історичних культур»; по-третє, мали різний рівень інституціоналізації і професіоналізації.

¹ Berger S. The Invention on European National Traditions in European Romanticism // *The Oxford History of Historical Writing: 1800–1945* / Ed. S.Macintyre, J.Maiguascha. – Oxford, 2011. – P.19–22; Hartwig W. *Geschichtskultur und Wissenschaft*. – München, 1990. – S.35–40; Cornelißen Ch. *Das Studium der Geschichtswissenschaften // Geschichtswissenschaften: Eine Einführung*. – Frankfurt/Main, 2000. – S.10; Iggers G.G. *Reflections on Writing a Historiography Today // Dimensionen der Historik: Geschichtstheorie, Wissenschaftsgeschichte und Geschichtskultur heute* / Hrsg N.W.Blanke. – Köln; Weimar u.a., 1998. – S.197–208; *Историкография истории нового времени стран Европы и Америки* / Под ред. И.П.Дементьева. – Москва, 1990. – С.110–111; Стельмах С.П. *Історична наука, загальні тенденції й основні етапи її розвитку в Європі та Північній Америці // Енциклопедія історії України*. – Т.3: Е–Й. – К., 2005. – С.562–566 та ін.

² Stibbe M. *German Historians' Views of England during the First World War // Historikerdialoge: Geschichte, Mythos und Gedächtnis im deutsch-britischen kulturellen Austausch: 1750–2000* / Hg S.Berger, P.Lambert, P.Schumann. – Göttingen, 2003. – S.235–254; Verhey J. *The Spirit of 1914: Militarism, Myth, and Mobilization in Germany*. – Cambridge, 2004. – 265 p.; Wallace S. *War and the Image of Germany: British academics, 1914–1918*. – Edinburgh, 1988. – 288 p. та ін. В українській історіографії: Котова С. *Формування «образу ворога» в роки Першої світової війни (1914–1918) в сучасній зарубіжній історіографії // Історія та історіографія в Європі*. – Вип.6: Ідеології та практики націоналізму та ксенофобії у Східній Європі. – К., 2019. – С.97–108.

Крім традиційних засобів історичної компаративістики (порівняння за аналогією й контрастом) ми використали також інструментарії контекстуальної методології та концепцію «нарративних шаблонів» Дж.Верча. У першому випадку йдеться про те, що ідеї кожного тексту необхідно розуміти в категоріях його релевантного соціального контексту, що на евристичному рівні дає можливість зрозуміти смисл текстів авторів, котрі виражають свої думки у відповідності зі сталими умовностями («conventions»), традиціями, котрі існують як певна єдність, що залежить від мережі уявлень індивідуумів³. Проблема істинності нарративів полягає в тому, що навіть за наявності належної документальної обґрунтованості висловлювань автора, «залишається нерудикований елемент судження, і це судження значною мірою визначається тим нарративним шаблоном, до якого схильний автор». «Наративні шаблони» властиві всім мнемонічним суспільствам і виникають внаслідок так званого «швидкого мислення», яке позбавлене критичної рефлексії. Як наголошує Дж.Верч, «із цієї перспективи нарративні шаблони – це звичні засоби для виробництва швидких, майже автоматичних суджень, котрі зазвичай не піддаються усвідомленій рефлексії»⁴.

Соціальний контекст

Спочатку як контекст розглянемо особливості інституціоналізації історичної науки в Німеччині та Великій Британії, образи «іншого» в публічному просторі обох країн напередодні війни й організацію пропаганди з її початком, що дозволить визначити ступінь інтеграції істориків у пропагандистські акції та вектори історичних нарративів. У XIX ст. Німеччина була визнаним центром розвитку європейської історичної науки, чому сприяв новий тип університету, модель якого перейняли більшість країн Європи, Північної Америки та Японії. Вивчення історії стало ядром буржуазного виховання, завдяки чому історична наука досягла значних успіхів, оскільки її суспільний авторитет ґрунтувався на тісному зв'язку з політикою та культурою. Національно-політична спрямованість німецької історичної науки XIX ст. обумовлювалася тим, що історична наука пізнанням минулого робить внесок до культурного поступу, виконуючи загальноосвітню функцію у суспільному житті, позаяк дії й мотиви поведінки людини обумовлено історично і їх пізнання становить вищий сенс буття.

Усвідомлення єдності власної професійної гільдії, необхідність вироблення загальних критеріїв та норм дослідницької практики призвели до організації загальнонаціональних з'їздів і створення асоціацій істориків. У Німеччині перший такий з'їзд відбувся в Мюнхені 1893 р. Найважливішою була політична мотивація його проведення, оскільки в 1890 р. імператор

³ Бивир М. Роль контекстов в розумінні та поясненні // Історія понять, історія дискурсу, історія метафор. – Москва, 2010. – С.112–152.

⁴ Верч Дж. Нарративні інструменти, істина і швидке мислення в національній пам'яті: мнемонічне протистояння між Росією і Заходом по приводу України // Gefter: Електронний журнал [Електронний ресурс]: <http://gefter.ru/archive/24775>

Вільгельм II виступив на конференції шкільних учителів, приділивши особливу увагу змісту викладання у зв'язку з поширенням серед учнівської молоді соціал-демократичних ідей. Історична наука й викладання історії мали сприяти вихованню молоді в націоналістичному дусі, що ознаменувало поєднання науки та освіти з поточною політикою⁵. Німецькі історики були представниками освіченого суспільства («Bildungsbürgertums»), брали активну участь у тогочасних політичних дискусіях, чим сприяли формуванню громадянської національної свідомості. Саме це й визначило головну функцію німецької національної історіографії – сприяння вирішенню магістрального завдання німецької нації, яке полягало в об'єднанні країни та створенні могутньої держави⁶. У 1910 р. в німецьких університетах працювали 85 ординарних професорів історії, котрі являли собою гомогенну групу, об'єднану специфічним розумінням свого місця у суспільстві, престижністю професії, своєрідною кастовістю, де внутрішні правила функціонування «цеху» гарантували його замкненість через складну процедуру рекрутування нових членів. У публіцистичних працях істориків політична складова найбільше виявлялася в дослідників новітнього періоду. Проте й у представників інших напрямів, як це демонструє приклад берлінського медієвіста Д.Шафера або ж єгиптолога й орієталіста Е.Меєра, політична заангажованість посідала вагоме місце. Окремо від основної маси німецьких істориків стояли спеціалісти зі Східної Європи – Т.Шиманн і О.Гетч, які в основному були політичними публіцистами. Проте наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. більшість членів фахової корпорації зосередилися на внутрішніх професійних проблемах, намагаючись відстояти методологічні позиції ідеалістичного історизму в боротьбі з невпинним наступом франко-саксонських позитивістських інтерпретацій історії і концепції «культурної історії» свого співвітчизника К.Лампрехта. Цей період достатньо добре відомий в історії історичної науки під назвою «методологічна дискусія» та «криза класичного історизму». На думку сучасних дослідників, серед істориків «вільгельмівського часу» у визначенні головних засад історичної науки було досягнуто консенсус з п'яти основних принципів: а) репутація; б) методичне обґрунтування політичної складової науки; в) протестантизм; г) націоналізм; ґ) науковість⁷. Напередодні війни німецькі історики, як і більшість університетських професорів, не входили до політичних партій, проявляючи натомість свою патріотичну, національно-орієнтовану позицію активною участю у численних союзах, найвпливовішим серед яких був Паннімецький⁸. Теоретико-методологічні підходи й організаційні форми історичної науки як академічної, фахової, інституціоналізованої

⁵ Middell M. Die ersten Historikertage in Deutschland // Historikertage im Vergleich (Comparativ, Jg.6, H.5-6) / Hrsg G.Diesener, M.Middell. – Leipzig, 1996. – S.21–26.

⁶ Корнелісен Х. Національно-консервативна історіографія в Німеччині з 1870 року // Історія та історіографія в Європі. – Вип.3. – К., 2004. – С.16.

⁷ Bruch R. vom. Gelehrtenpolitik, Sozialwissenschaften und akademische Diskurse in Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert. – Stuttgart, 2006. – S.59–61. Про Т.Шимана й О.Гетча див. докл.: Барвінська П.І. Між наукою і політикою: Інтерпретації Східної Європи в академічному середовищі німецькомовного простору у кінці ХІХ – початку ХХІ ст. – Одеса, 2012. – С.21–57.

⁸ Müller S. Kultur in Deutschland: Vom Kaiserreich bis zur Wiedervereinigung. – Stuttgart, 2017. – S.150.

дисципліни сформували канон для європейських істориків, перетворивши німецькі університети в лабораторії підготовки наукових кадрів⁹.

На відміну від континентальних тенденцій до професіоналізації й інституціоналізації, формування центрів підготовки професійних істориків в університетах, заснування наукових товариств і наукової періодики історична наука у Великобританії на початку ХХ ст. перебувала під впливом давніх літературних форм історієписання, що споріднювало її з мистецтвом, і продовжувала бути сферою зацікавлення аматорів та непрофесіоналів (журналістів, політичних діячів тощо). Дослідники не тільки відзначають незавершені процеси інституціоналізації історичної науки, але й звертають увагу на методологічну кризу серед нечисленних професійних істориків, які зосереджувалися переважно в університетах (Кембридж, Оксфорд)¹⁰. Стимулом для інституціоналізації історичної науки у Великобританії мав стати ІV міжнародний конгрес історичних наук, який проходив у Лондоні 3–9 квітня 1913 р. Його підготовку здійснював засновник кембриджської школи модерної історії, прихильник професійних та академічних форм німецької історичної науки й теоретичних підходів Л. фон Ранке – А.Вард. Учасники відзначали політизовану атмосферу форуму, а також схильність британських учених до дослідження проблем колоніалізму та дипломатичної історії, що визначалося особливою спрямованістю британської історичної науки на історію сучасності¹¹. Німецька історична наука в її організаційних формах і професіоналізації слугувала для британських істориків прикладом для наслідування, а німецькі університети – школою для підготовки молодих істориків. Водночас і на початку ХХ ст., порівняно з німецькою історіографією, праці позауніверситетських істориків користувалися більшою популярністю серед публіки¹².

В образі Німеччини до 1914 р. спостерігалася певна дихотомія інтерпретацій – позитивна модель обмежувалася культурою й наукою, натомість

⁹ *Iggers G.G.* Deutsche Geschichtswissenschaft: eine Kritik der traditionellen Geschichtsaussfassung von Herder bis zur Gegenwart. – Wien; Köln; Weimar, 1997; *Стельмах С.П.* Історична наука, загальні тенденції і основні етапи її розвитку в Європі та Північній Америці // *Енциклопедія історії України.* – Т.3: Е–Й. – С.562–566; *Його ж.* Міжнародні зв'язки істориків України у другій половині ХІХ ст. // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія.* – Вип.38. – К., 1998. – С.3–9; *Stel'mach S.* «Von der Isolation zur Integration»: Deutsche Universitäten und die Universitätsgemeinschaft in Berichten von Gelehrten der Kiever Universität in der zweiten Hälfte des 19. bis Beginn des 20. Jahrhunderts // *Universitäten als Brücken in Europa / Hrsg H.R.Peter, N.Tikhonov.* – Frankfurt/M.; Berlin; Bern u.a., 2003. – S.299–310 та ін.

¹⁰ *Kenyon J.* The History Man: The Historical Profession in England since the Renaissance. – London, 1993; *Harrison R., Jones A., Lambert P.* The institutionalisation and organisation of history // *Making History: An introduction to the history and practices of discipline / Ed. P.Lambert, Ph.Schofield.* – London; New York, 2004. – P.14–21; *Stuchtey B.* British historiography from Macaulay to Trevelyan // *Writing National Histories: Western Europa since 1800 / Ed. S.Berger, M.Donovan, K.Passmore.* – New York, 2002. – P.30–46; *Bentley M.* Shape and Pattern in British Historical Writing, 1815–1945 // *The Oxford History of Historical Writing: 1800–1945 / Ed. S.Macintyre, J.Maiguashca, A.Pók.* – Vol.4. – Oxford, 2011. – P.204–224.

¹¹ *Стельмах С.П.* Інтеграційні процеси в європейській історичній науці наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // *Український історичний журнал.* – 2005. – №5. – С.34–35.

¹² *Goldstein D.S.* The Professionalization of History in Britain in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries // *Storia della storiografia.* – 1983. – №3. – P.3–27; *Стельмах С.П.* Історична наука, загальні тенденції і основні етапи її розвитку в Європі та Північній Америці. – С.564.

політичний розвиток Німецької імперії було представлено в негативних конотаціях. Відсутність єдиного британського погляду на Німеччину ґрунтувався на різних образах і думках залежно від соціального становища та політичної перспективи. При цьому візії політичної еліти, провідних політиків, високопоставлених державних службовців не завжди збігалися з неофіційною точкою зору англійського суспільства у цілому. Наприкінці XIX ст. Німеччина розглядалася як один із потенційних політичних партнерів в Європі, котра мала скласти противагу агресивній європейській політиці Росії та Франції, ураховуючи, що Англія позиціонувала себе не європейською країною, а «великою морською імперією». У більшості випадків стрімкий промисловий і науковий розвиток Німецької імперії використовувався як позитивний стереотип для критики «відсталості» Великобританії. Німецька модель науки із застосуванням «наукових методів» та університетська система викликали жваву дискусію про «національну ефективність», а вчені-гумантарії із захопленням писали про німецьку філософію, науку й літературу, рекомендуючи молоді студіювати німецьку мову та здобувати знання в німецьких університетах¹³. Настрої інтелектуальної еліти на Британських островах напередодні війни виразно сформулювали дев'ятеро відомих кембриджських професорів у колективному листі, опублікованому в «The Times»:

«Ми вважаємо Німеччину передовою країною в галузі гуманітарних і природничих наук, німецькі вчені служили та служать нам за приклад [...] Якщо обов'язок і зобов'язання (перед союзниками – *Авт.*) змусять нас усе ж у цю війну вступити, ми будемо мовчати з патріотичних почуттів, але на даному етапі вважаємо необхідним і виправданим протестувати проти того, щоб нас утягували у війну з країною, дуже близькою й рідною нам духовно»¹⁴.

Очевидно, що саме така поліфонічність і раціональність багато у чому сприяла швидкому розгортанню політичної пропаганди з початком війни. Загальний образ Великобританії перед збройним протистоянням серед німецьких учених та інтелектуалів можна окреслити словами із «Заяви проти оксфордських викладачів» від 12 грудня 1914 р.: «Хіба Німеччина здійснювала проти Англії недружні кроки, чи планувала? Дружба між нашими народами була міцною і ґрунтувалася на словах кайзера “кров набагато густіша за воду”»¹⁵.

Напередодні війни в обох країнах не існувало централізованих державних пропагандистських органів. У вересні 1914 р. в Лондоні було створено Військове бюро пропаганди, штаб-квартира якого розмістилася в конторі

¹³ Leonhard J. Construction and Perception of National Images: Germany and Britain, 1870–1914 // *The Linacre Journal*. – 2000. – Vol.67. – P.45–67. Див. також: *Забеліна Г.Ю.* Первая мировая война: немцы глазами британцев // *Новая и новейшая история*. – 2011. – №1. – С.210.

¹⁴ Див.: *Хейстингс М.* Первая мировая война: Катастрофа 1914 г. / Пер. с англ. – Москва, 2014. – С.108–109.

¹⁵ Erklärung gegen die Oxforder Hochschulen // *Aufrufe und Reden deutscher Professoren im Ersten Weltkrieg* / Hrsg K.Böhme. – 2. Auflage. – Stuttgart, 2014. – S.55.

страхових агентів Веллінгтон-Гауз. Уже 2 вересня 1914 р. відбулася зустріч з 25 провідними британськими письменниками з метою підготовки популярних брошур та книг для створення позитивного образу імперії у союзників і нейтралів. Бюро активно підтримувало пропагандистські ініціативи приватних осіб, місцевих та регіональних груп, громадських інституцій, які користувалися урядовою підтримкою. Як відзначають сучасні дослідники, «важко визначити, чи була пропаганда, яка в той час була неурядовою, у дійсності фінансувалася та підтримувалася Веллінгтон-Гауз або іншими офіційними британськими установами, особливо у випадку видання книг та брошур»¹⁶. Найбільш відомими й популярними стали «Оксфордські памфлети» («Oxford Pamphlets») – історико-публіцистичні брошури агітаційного характеру англійських гуманітаріїв і письменників.

У Німеччині лише з розгортанням воєнних дій було створено військову прес-службу, яка, поряд із цензурним відомством, організувала та пропагувала офіційні новини й оголошення, займалася поширенням військових мемуарів, пропагандистських праць вітчизняних письменників і вчених, «німецького погляду» на війну в нейтральних країнах¹⁷. Активно співпрацювало з військовою прес-службою і створене у жовтні 1914 р. міністерством закордонних справ Центральне управління в іноземних справах, головна мета якого полягала у протистоянні антинімецькій пропаганді за кордоном. Велику роль відігравала централізація пропагандистських зусиль через Інформаційне телеграфне бюро Вольфа, центральну й місцеву пресу. У справі залучення до активної пропагандистської діяльності поспривав і створений у жовтні 1914 р. Культурний союз німецьких учених і митців, який уже на початку наступного року нараховував 195 членів, переважно представників Пруської академії наук та університетських викладачів¹⁸. Але, на відміну від Великобританії, публіцистична активність німецьких науковців була приватною справою, що можна пояснити традиційним для німецьких істориків високим рівнем соціологізації й авторитетом у формуванні громадської думки. Ще одним чинником внутрішньої мотивації стало надзвичайне патріотичне піднесення у країні – «диво липня 1914 р.» – єднання нації волею до захисту Вітчизни на основі громадянського миру – «миру у фортеці» («Burgfrieden»)»¹⁹. На цій основі постали й «ідеї 1914 р.» («Ideen von 1914») – вислів, запроваджений німецьким економістом Й.Пленге, набув широкого вжитку у соціогуманітарному дискурсі країни періоду війни, та фактично означав конгломерат світоглядних ідей, зовні протиставлених

¹⁶ *Badsey S.* Propaganda: Media and War Politics // International Encyclopedia of the First World War [Електронний ресурс]: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/propaganda_media_in_war_politics

¹⁷ *Kruse W. von.* Kriegsideologie und moderne Massenkultur // Dossier: Der Erste Weltkrieg (Erstellt am 12.04.2018). – S.70.

¹⁸ Der Aufruf ‚An die Kulturwelt!‘: Das Manifest der 93 und die Anfänge der Kriegspropaganda im Ersten Weltkrieg: Mit einer Dokumentation / Hrsg J.Ungern-Sternberg, W.Ungern-Sternberg. – Stuttgart, 1996. – S.136–143.

¹⁹ *Данн О.* Нации и национализм в Германии: 1770–1990 / Пер. с нем. – Москва, 2003. – С.212–215; *Леонхард Й.* Ящик Пандоры XX века: Первая мировая война // Идеи и идеалы. – 2015. – №3 (25). – С.7–8.

французькому революційному гаслу «Свобода, рівність і братерство!». Він мав обґрунтувати німецьку мету у цій війні й формування суспільного консенсусу на альтернативній західним ідеям суспільства, демократії, утилітаризму та універсалізму основі²⁰. Саме тому, на відміну від колективних заяв, маніфестів і закликів німецьких учених, історичні наративи істориків більшою мірою спрямовувалися всередину суспільства.

Імперіалізм і мілітаризм у британських історичних наративах

У перші роки війни запропонований британськими вченими погляд на німецьку історію виходив із чіткої парадигми – переконали читачів у нібито традиційній войовничості німців, що було пов'язано з домінуючою роллю Пруссії у процесі об'єднання німецьких земель і створення імперії в 1871 р., а також зламати стереотипи, популярні в англійському суспільстві, про культурну перевагу німців на континенті. Поширені в довоєнний час германофільські настрої й нерішучість британського уряду щодо вступу у війну в період серпневої кризи 1914 р. спричинили майже істеричне бажання в учених і публіцистів продемонструвати, що «традиційна пруська політика з часів Фрідріха Великого полягала у завданні удару першими»²¹.

Наприклад, А.Галлан у великій праці «Сучасна Німеччина та її історики» аналізував причини популяризації німецької історичної науки серед суспільства, звертав увагу на роль істориків у формуванні громадської думки й на їх активну участь у політичному житті Німеччини²². Водночас, на думку автора, Німецька імперія відзначалася зростанням мілітаризму всередині країни та агресивною зовнішньою політикою у світі, чому значною мірою сприяли історики, чий спеціальні, а особливо популярні праці закладали підвалини націоналізму, мілітаризму й шовінізму²³.

Політична теорія та історичні праці Г. фон Трайчке стають предметом детального аналізу та оцінки, оскільки очевидна легітимізаційна складова його фахових студій і публічних політичних промов формувала у зарубіжних учених та інтелектуалів уявлення про роль історичної науки у формуванні агресивної націоналістичної ідеології Німецької імперії²⁴. У 1914 р. в англійському перекладі вийшли вибрані праці історика зі вступом і біографічним нарисом та під промовистою назвою «Трайчке. Його доктрина німецької долі та міжнародних відносин». У передмові зазначалося: «Гасло “Німеччина понад усе” (Deutschland über alles) було для нього більше,

²⁰ Troeltsch E. Die Ideen von 1914 // Die neue Rundschau. – 1916. – Jg.27. – S.605–624; Pungert Ф. Закат немецких мандаринов: Академическое сообщество в Германии, 1890–1933 / Пер. с англ. – Москва, 2008. – С.221; Lehnert E. Die «Ideen von 1914» // Sezession. – 58. – Februar 2014. – S.14–17.

²¹ Headlam J.W. England, Germany and Europe. – London, 1914. – P.11.

²² Guillard A. Modern Germany and her Historians. – London, 1915. – P.10.

²³ Ibid. – P.336.

²⁴ Cramb J.A. Germany and England. – New York, 1914. – P.75–109; Barker E. Nietzsche and Treitschke: the worship of power in modern Germany. – London, 1914. – 28 p.

ніж ідеал і під впливом освіти це стало релігією й полум'яною вірою в націю як єдине ціле»²⁵. Ч.Дейвіс у праці «Політична думка Гайнріха фон Трайчке» переконував, що якщо Й.Дройзен для історичного обґрунтування необхідності об'єднання Німеччини під егідою Пруссії використовував героїчне минуле епохи Гогенцоллернів, а Г. фон Зібель протиставляв прусський консерватизм демократизму Французької революції, то Г. фон Трайчке звертався до епохи Німецького союзу, який давав можливість визначити майбутній шлях Німеччини з наявних альтернатив – конфедеративної («Staatenbund»), федеративної («Bundesstaat») та унітарної («Einheitstaat») держави²⁶.

Така увага британських істориків до ідей Г. фон Трайчке обумовлювалася тим, що, на їхню думку, саме вони посіли панівне становище не тільки в науковому дискурсі Німеччини, але й поширювалися у суспільстві через пресу, формували уявлення про злочинні й людиноненависницькі засоби ведення війни, брутальне поводження військовиків із цивільним населенням, руйнацію пам'яток культури тощо. Зокрема в «Декларації професорів Великобританії, адресованій академічним колам Німеччини» зазначалося: «Ми повинні послатися на той факт, що уявлення про війну та політику національної експансії, ґрунтуються на загрозах війни, представлено такими впливовими авторами як Ніцше, Трайчке, Бюлов, Бернгарді знаходить загальне визнання у пресі та суспільній думці Німеччини. Серед інших цивілізованих людей це не так, і, на нашу думку, навряд чи може бути так»²⁷. Ці чотири прізвища – історика Г. фон Трайчке, колишнього канцлера Г. фон Бюлова, філософа Ф.Ніцше й Т. фон Бернгарді (автора книги «Німеччина в майбутній війні», Берлін, 1911 р.) – постійно зустрічаються у пропагандистських текстах британських учених, оскільки їхні ідеї запрограмували сучасний їм мілітаризм Німеччини. «Націоналізм є відправною точкою і метою Трайчке. Його основний постулат може бути сформульований просто. Німецька нація є та повинна бути єдиною владою й має бути вільною у виборі засобів заради себе. Держава – це сила, оскільки її головний обов'язок – це самозбереження шляхом застосування сили», – така інтерпретація ідей німецького історика домінувала у британських наративах²⁸.

Ч.Флетчер запропонував ту візію на німецьку історію, яка впродовж війни домінуватиме серед більшості британських істориків і публіцистів. У будь-якому випадку перед нами не наукова рефлексія, а популярний і спрощений наратив з упередженим поглядом автора, котрий зосереджується суто на військовій і політичній історії Пруссії, нехтуючи розвитком культури та історії інших німецьких земель. Особа автора присутня вже з перших сторінок, де він описує свої дитячі враження від війни Пруссії з Данією в 1864 р., а історичні

²⁵ Treitschke: His Doctrine of German Destiny and of International Relations. – New York; London, 1914. – P.IV.

²⁶ Davis H.W.C. The Political Thought of Heinrich von Treitschke. – New York, 1915. – P.36–37.

²⁷ A Declaration by the Professors of Great Britain addressed to the academical Circles of Germany // Answer of the Kulturbund to a Declaration by the Professors of Great-Britain addressed to the academical Circles of Germany. – Berlin, 1915. – P.19.

²⁸ Barker E. Nietzsche and Treitschke: The Worship and Power in Modern Germany. – London, 1914. – P.18; Sarolea C. The Anglo-German problem. – London; Edinburgh, 1915. – P.112; Fletcher C.R.L. The Germans. II: What they Covet. – London, 1914. – P.5–6.

сюжети перериваються сучасними подіями Першої світової війни. Такий підхід спостерігатиметься в багатьох британських авторів. Ще одна особливість викладу матеріалів з історичними компонентами полягає в декларованому протиставленні німецького народу та його уряду: «Ніхто не переконає мене в тому, що німецький народ у цілому [...] хотів цієї війни. Але я боюся, що правлячі кола викликали в ньому свого роду безумство, яке змусило їх повірити, що вони її хотіли. Вони сильно страждають від патріотизму – можна навіть сказати, що єдиний їх бог це “Вітчизна”, оскільки навіть найкращі з них у своєму повсякденному житті дивно не охоплені звичайними релігійними почуттями»²⁹. Причину цього британський історик убачав у повному контролі уряду над пресою, школами та університетами, оскільки викладачі є державними службовцями. Водночас Ч.Флетчер віддавав належне розвитку німецької культури, «у поезії, філософії, історії та інших галузях науки вони можуть претендувати на рівність, якщо не на вищість, порівняно з будь-якою нацією у світі»³⁰.

Огляд німецької історії автор починає з бранденбурзької королівської династії у Пруссії, при цьому доволі іронічно висловлюється щодо назви «Священна Римська імперія німецької нації», посилаючись на слова безіменного французького історика, що це не була імперія, адже в ній не було нічого римського, і що вона зовсім не була «святою». Такі ж негативні й іронічні оцінки заслужив Фрідріх II Великий, а разом із ним і відомий шотландський історик Т.Карлайл, автор праці про його правління. У сюжетах про наполеонівські та визвольні війни 1813–1814 рр. автор укотре осучаснює історію, намагаючись продемонструвати еволюцію морального падіння німців:

«Я впевнений, що за період з 1793 по 1815 рр. жодна армія системно й за наказом не здійснювала таких жахів, як це було зроблено в Бельгії впродовж останніх п'яти тижнів. Ніхто тоді, навіть турки, не різали сухожилля пораним полоненим, ніхто не ставив перед собою для захисту в бою жінок, дітей, старих; ніхто не стріляв по лікарнях, не знущався над лікарями та медсестрами на фронті; наскільки я пам'ятаю, за майже 300 років в Європі не здійснювалося таких дій, подібно знищенню Лувена, нічого подібного бомбардуванню неукріплених міст [...] ми зіткнулися з ворогом, для якого закони, не кажучи вже про ввічливість, цивілізовану війну, перестали існувати!»³¹.

У такому ж ключі витримана книга Ф.Гойфера «Між св. Деннісом і св. Георгом: Ескіз трьох цивілізацій», де автор поставив за мету на основі німецької історії другої половини XIX – початку XX ст. «довести, що німецькі народи та Пруська держава нескінченно більш войовничі, ніж будь-які інші народи й держави в Європі», розвінчати німецький мілітаризм і німецьку культуру, яка заклала його основи³².

²⁹ Fletcher C.R.L. The Germans. I: Their Empire. How they have made it. – London, 1914. – P.3.

³⁰ Ibid. – P.4.

³¹ Ibid. – P.17.

³² Hueffer F.M. Between St. Dennis and St. George: A Sketch of Three Civilisations. – London; New York; Toronto, 1915. – P.9.

Із 1916 р. можна помітити зміну підходів у британському історіографічному дискурсі до висвітлення німецької історії, де відверто ангажовані та пропагандистські тексти серії «Оксфордських памфлетів» поступаються аналітичним дослідженням. Перехід війни у зтяжну окопну стадію, утома суспільства від негативної інформації, отриманої з преси, пошук політичних шляхів для мирного врегулювання й усвідомлення необхідності співіснування в повоєнному світі спонукали британських учених до глибших роздумів над причинами світової катастрофи, розуміння природи різної ментальності народів Європи. Показово у цьому плані стала фундаментальна праця молодого оксфордського історика, майбутнього професора Чиказького університету і президента Американської історичної асоціації, фундатора та першого редактора впливового «Journal of Modern History» Б.Шмітта «Англія й Німеччина: 1740–1914»³³. Основна причина загострення англо-німецьких відносин, які впродовж тривалої історії були доволі дружніми, на думку автора, полягала в тому, що Німеччина свідомо кинула виклик традиційному англійському морському пануванню, перетворившись на її конкурента на світових ринках, і недвозначно висловила думку, що у Британії забагато володінь по всьому світу, а в Німеччині – замало, «віками море було основою життя Англії і цей факт глибоко проник у національну самосвідомість»³⁴. Характеризуючи сучасний стан Німецької імперії, автор обґрунтовував дві тези: а) Німеччина доімперського періоду була «ідеалістичною, культурною й космополітичною», натомість пруське панування абсолютно витіснило будь-який лібералізм; б) у Німеччині панують мілітаризм і релігія війни³⁵. Зрозуміло, що Б.Шмітт бачив основну причину загострення міжнародних відносин на початку ХХ ст. в німецькій колоніальній експансії у світі, викликаній не стільки її економічним розвитком загалом, як хибною думкою, що її майбутнє, за прикладом Великобританії, залежатиме від торгівлі з колоніями³⁶. Відповідь на питання: «Чому Велика Британія оголосила війну Німеччині?», поставлене на початку книги, автор дає в останньому розділі. На його думку, попри всі наявні суперечності, Англія йшла на всілякі поступки Німеччині в морському суперництві, колоніальному питанні, попри своє членство в Антанті не давала обіцянок підтримувати антинімецькі дії Франції й Росії тощо. Натомість «Німеччина відмовилася здійснити тиск на свого союзника (Австро-Угорщину – Авт.), відмовилася брати участь у будь-яких формах міжнародних дій і оголосила війну Росії»³⁷. Провина Німеччини, на переконання Б.Шмітта, доведена. Ця концепція лягла й в основу його майбутньої книги 1930 р., присвяченої початку війни, коли він став професором сучасної європейської історії у Чикаго, отримавши за неї декілька престижних американських премій. Інтерпретаційні схеми Б.Шмітта на десятиліття визначили домінуючий наратив англо-саксонської історіографії подій передодня Першої світової³⁸.

³³ Schmitt B.E. England and Germany: 1740–1914. – Princeton; London, 1916.

³⁴ Ibid. – P.2–3.

³⁵ Ibid. – P.35–69.

³⁶ Ibid. – P.77.

³⁷ Ibid. – P.468–469.

³⁸ Guide to the Bernadotte E. Schmitt Papers 1913–1961 [Електронний ресурс]: <https://www.lib.uchicago.edu/e/scrc/findingaids/view.php?eadid=ICU.SPCL.SCHMITT>

У ході війни британські історичні наративи не обмежувалися лише історією Німеччини, попри те, що вона залишалася головним ворогом на театрах воєнних дій і її значення для довоєнної дестабілізації в Європі визнавалося глобальним. У серії «Оксфордських памфлетів» вийшли брошури, присвячені балканським країнам, союзникам Великобританії по Антанті – Франції й Росії, окремим європейським державам, що були окуповані Німеччиною, історії Австро-Угорської імперії³⁹. Звернімо увагу на праці професора історії Манчестерського університету, визначного діяча ліберальної партії, члена британського парламенту, який мав вплив на міжнародну політику своєї країни – Р.М'юїра. У повоєнні роки він значною мірою задавав вектори ліберальної історіографії історії сучасності, став автором низки студій з історії Британської імперії, парламентаризму, націоналізму та інтернаціоналізму⁴⁰. Власне, з огляду на його майбутню політичну діяльність і необхідно розглядати три праці цього історика, присвячені головним чином Південно-Східній Європі – «Національний принцип і війна» (1915 р.), «Націоналізм та інтернаціоналізм» (1916 р.), «Експансія в Європі» (1917 р.). Використовуючи історичний матеріал автор фактично визначав майбутню політику Великобританії у справі створення національних держав на уламках трьох континентальних імперій. Головна ідея британського історика полягала в тому, що основною причиною світової війни став нереалізований в окремих регіонах Європи національний принцип державного будівництва – у Росії, Австро-Угорщині (Балканський півострів). Упродовж XIX ст. всі європейські конфлікти були так чи інакше зумовлені прагненнями до національної єдності та свободи. І якщо Західна Європа й насолоджувалася миром після 1871 р., то тільки тому, що у цій частині континенту переміг національний принцип. Так не сталося в Південно-Східній Європі, де й вибухнула світова війна, а тому «націоналістичні устремління сербів, поляків та румунів мають дуже реальне і практичне значення для кожного англійця»⁴¹.

Хоча основний інтерес автора зосереджений на «бездержавних» народах Європи, британський історик зробив невеликий екскурс у минуле Західної й Центральної Європи з критикою ідей пангерманізму, який проголошував, що єдність Німеччини не може бути повною до того часу, поки Голландія, Бельгія та німецька частина Швейцарії перебувають за межами імперії. Пангерманісти доводили це мовною спорідненістю й історичними аргументами, адже території цих держав у середньовіччі були частинами німецьких королівств. «Твердження пангерманістів насправді принижують принцип національності, що його вони використовують як мотив для прикриття схем відкритої агресії», – переконував Р.М'юїр⁴². Найбільшим злочином XVIII ст.

³⁹ Див., напр.: *Dearmer P. Russia and Britain.* – London, 1914. – 21 p.; *Dimnet E. The Evolution of Thought in Modern France.* – London, 1915. – 22 p.; *Eccles F.Y. Alsasse-Lorraine.* – London, 1914. – 23 p.; *Forbes N. The Southern Slavs.* – London, 1915. – 32 p.; *Prior W.R. Nort Sleswick under Prussian Rulle: 1864–1914.* – London, 1915. – 15 p.; *Mitrany D. Rumania: Her History and Politics.* – London, 1914. – 12 p. та ін.

⁴⁰ Ramsay Muir, 1872–1941 [Електронний пєсупс]: http://www.liberalhistory.org.uk/item_single.php?item_id=34&item=biography

⁴¹ *Muir R. The National Principle and the War.* – London, 1915. – P.5–6.

⁴² *Ibid.* – P.9.

автор уважав поділ Польщі між Росією, Пруссією та Австрією, унаслідок чого поляків переслідували, російщили та онімечували. Жорстокість німецької політики в польських землях Пруссії обґрунтовувалася поширеною думкою, нібито польська історія свідчить про нездатність поляків самим створити ефективну державу⁴³.

В етнонаціональній карті Австро-Угорщини більша частина її невеликих народів розселена за межами імперії, що створює основу як для внутрішніх національних суперечностей, так і для зовнішньої політики⁴⁴. «Якщо відбудеться остаточна перемога, то одним з її наслідків має стати остаточний тріумф національного принципу, остаточне корегування політичної карти Європи у здоровому сенсі та просто на основі національності... Малим народам Південно-Східної Європи, у крайньому випадку, має бути дозволено досягнути національної єдності, вирішувати свою долю й розвивати власну особливу цивілізацію у світі»⁴⁵. Але це можливо лише після остаточної перемоги над Німеччиною, стверджував британський історик, інакше «світ опиниться під владою нахабної та безжальної тиранії, тиранії *kultur*, де головний ідеал – однаковість удосконаленого механізму, а не різнорідність життя»⁴⁶.

Німецька «культурна війна»

Провідні німецькі історики (Ф.Майнеке, Г.Онкен, О.Гінтце, Е.Маркс та ін.) ідеологічно обґрунтовували «культурну війну» 1914–1918 рр.⁴⁷ Звинувачення в нібито вузькій спеціалізації, відірваності від потреб сучасного життя суспільства, які лунали на адресу істориків на початку століття, здавалося, спонукали їх включитися в обговорення суспільно-значимих проблем. «Війна покликала до війни на загальному полі національних битв», – писав у 1916 р. Ф.Майнеке⁴⁸. Роком раніше на шпальтах редактованого ним «Історичного журналу» («Historische Zeitschrift») впливовий німецький історик переконував своїх колег: «У години національної боротьби за існування й усесвітньо-історичної перебудови чиста історія не може розвиватися мирно та вільно в нашій країні»⁴⁹. Ця наперед задана світоглядна парадигма визначила і спрямованість його публічних виступів на початку війни. Так, тодішнє загальне піднесення німців він убачав у безперервності політичного

⁴³ Ibid. – P.12.

⁴⁴ Muir R. The Expansion of Europa: The Culmination of Modern History. – London, 1917. – P.199–200.

⁴⁵ Muir R. The National Principle and the War. – P.29.

⁴⁶ Muir R. The Expansion of Europa. – P.223.

⁴⁷ Про термін «культурна війна» див.: Mommsen W.J. Einleitung: Die deutschen kulturellen Eliten im Ersten Weltkrieg // Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg / Hrsg W.J.Mommsen. – München, 1996. – S.1.

⁴⁸ Цит. за: Kracht K.G. Kriegsschuldfrage und zeithistorische Forschung in Deutschland: Historiographische Nachwirkungen des Ersten Weltkriegs // Zeitgeschichte-online. Thema: Fronterlebnis und Nachkriegsordnung. Wirkung und Wahrnehmung des Ersten Weltkriegs. Mai 2004 [Електронний ресурс]: <http://www.zeitgeschichte-online.de/md=EWK-GKkracht>

⁴⁹ Historische Zeitschrift. – Bd 114. – München; Berlin, 1915. – S.153.

життя й національного пробудження 1813, 1848, 1870, 1914 рр.⁵⁰ У жовтні 1914 р. Ф.Майнеке опублікував полемічну статтю «Правда і брехня», спрямовану проти, на його думку, сфальсифікованого у зарубіжних популярних виданнях погляду на німецьку історію XIX ст.⁵¹

Попри те, що ворогами Німеччини на континенті виступали Великобританія, Франція й Росія, найбільше уваги в конструюванні образу ворога відводилося саме першій. Узагальнена думка з цього приводу, очевидно, може бути представлена твердженням професора історії Тюбінгенського університету Й.Галлера, котрий у вересні 1914 р. писав: «Англія дійсно найсмертельніший ворог. Вона не тільки винна в тому, що відбувається, але й свідомо це здійснила. Не будучи впевненими в підтримці англійців, Росія та Франція ніколи не наважилися б вступити у війну»⁵². Аналогічної думки дотримувався й гайдельберзький професор історії Г.Онкен, який покладав провину за розв'язання війни на «вузьколобого острівного» Е.Ґрея та «войовничого» В.Черчилля, котрі нібито поставили інтереси «англійського імперіалізму» вище інтересів «миру у світі», а їхня політика, мовляв, призведе до поразки «іншої Англії» – «Англії космополітичної науки та інтернаціоналізму»⁵³.

У німецькому історичному наративі культивувалася ідея про те, що саме Англія, а не Німеччина була аморальною, руйнівною та застарілою силою світової політики, а за фасадом її тверджень про повагу до міжнародних договорів, прав малих націй і народів стояла жорстока політика грабунку й піратства, про що свідчать, наприклад, напади на Копенгаген і військові кампанії проти бурів у Південній Африці. Берлінський професор-історик Г.Дельбрюк, редактор впливового журналу «Пруські щорічники» («Preussische Jahrbücher»), переконував, що «англійський військово-морський режим» нібито більш агресивний, ніж «пруський мілітаризм», про який пишуть британські автори: «Завдяки своїм найманим арміям та гігантському флоту [вони] [...] змогли підкорити понад 350 млн людей, майже чверть населення земної кулі та отримати абсолютне панування над усіма морями світу»⁵⁴. Аналогічну позицію займав і Ф.Майнеке, виступаючи проти тих англійських істориків і публіцистів, котрі захищали британську військово-морську силу й полемічно загострювалися на історичному німецькому мілітаризмі:

«Вузьколоба й надмірна віра у зверхність власної культури набагато більше поширена та вкорінена серед англійців, ніж у нас, і якщо не в теорії, то, у крайньому випадку, на практиці безсоромна силова політика була нормою в Англії впродовж віків. Маса портретів, написаних суб'єктивними художника-

⁵⁰ *Meinecke F.* Die deutschen Erhebungen von 1813, 1848, 1870 und 1914 // *Idem.* Die deutsche Erhebung von 1914. – Stuttgart; Berlin, 1915. – S.9–38.

⁵¹ *Meinecke F.* Wahrheit und Lüge // *Ibid.* – S.64–73.

⁵² *Haller J.* Britannia delenda! // *Süddeutsche Zeitung.* – 1914. – 16 September. – №256. Сюди ж додамо: *Goldscheid R.* Deutschlands grösste Gefahr. – Berlin, 1915. – S.11–12.

⁵³ *Oncken H.* Deutschland und England // *Süddeutsche Monatshefte.* – 1914. – September. – S.810.

⁵⁴ *Delbrück H.* Das deutsche Militärsystem // *Deutschland und der Weltkrieg.* – Leipzig; Berlin, 1915. – S.180. Полемічні статті історика періоду війни див.: *Idem.* Krieg und Politik. – Teil 1: 1914–1916; Teil 2: 1917–1918. – Berlin, 1918.

ми, у дійсності є автопортретами й саме так ми маємо реагувати на сучасну пропаганду проти нас»⁵⁵.

Ф.Майнеке переконував, що морська могутність Великобританії є лише однією з форм універсальної монархії, яка обов'язково буде зруйнована, оскільки це суперечить сучасним тенденціям економічного й політичного розвитку. Як модерніст і поміркований націоналіст він стверджував, що значення англійців як світової нації не зміниться, якщо баланс політичних сил в Європі, котрий вона намагається обмежити, буде розширений до океанів, створюючи вільний простір для всіх націй. У передмові до перевидання фундаментальної праці Л. фон Ранке «Великі держави», уперше опублікованої ще 1833 р., Ф.Майнеке обґрунтовував це тим, «що новітні вчення та ідеології [...] виступили проти нас під час світової війни й намагаються знищити нову світову державу, що зароджується». Л. фон Ранке показав, що держави створюються не завдяки вченням, а за допомогою реальних сил, «і що кожна держава є живою, індивідуальною сутністю та розвивається відповідно до своїх власних законів і потреб»⁵⁶.

Г.Онкен здійснив екскурс в англійську історію періоду Генріха VIII та Єлизавети I для того, щоб визначити точку відліку, коли Англія нібито відійшла від загальнолюдських цінностей, начебто притаманних усім германським народам із часів Римської імперії. Він стверджував:

«Традиційна основа острівної політики [...] була більш підступною [...] Острівний статус дав Англії нескінченну кількість багатства, талану й величі: безпеку від зовнішньої агресії під захистом моря, внутрішню національну єдність, великий шлях у світ і тенденцію до світового панування. Доля не дала їй лише одного – необхідність узяти відповідальність за власні дії [...] Вона мала потенціал для того, щоб змушувати інших проливати за неї кров для задоволення її жадібності [...] це все надало англійській політиці аморального характеру»⁵⁷.

Подібної думки дотримувався єгиптолог та орієнталіст Е.Меєр, котрий, за давньою традицією німецьких університетських істориків відгукуватися на поточні події, писав: «Англія до цього часу вела війну у традиційній для неї манері: її союзники воюють за неї всіма силами, натомість британські сили, що можуть бути відправлені на фронт, нечисельні та виставлені на поле бою якомога менше». Як і до цього в історії, Англія анексувала Єгипет, підкорила бурів та змушує їх воювати з Німеччиною в Південній Африці. Е.Меєр стверджував: «Прикидаючись, що вона бореться проти порушення нейтралітету Німеччиною, Англія водночас намагається всіма способами, армією, тиском свого могутнього флоту, обмеженнями торгівлі та прямими погрозами змусити нейтральні держави об'єднатися з нею у війні, котра їх не стосується й фактично суперечить їхнім інтересам»⁵⁸.

⁵⁵ *Meinecke F.* Kultur, Machtpolitik und Militarismus // Deutschland und der Weltkrieg. – Leipzig; Berlin, 1915. – S.621.

⁵⁶ *Meinecke F.* Einführung // *Ranke L. von.* Die Großen Mächte. – Leipzig, 1916. – S.3.

⁵⁷ *Oncken G.* Deutschland und England // Süddeutsche Monatshefte. – 1914. – September. – S.810.

⁵⁸ *Meyer E.* England: Its political organization and development and the War against Germany. – Boston, 1916. – P.298–299.

Аналогічним чином засуджував «агресивну політику» Англії й Е.Маркс, визначаючи всю історію цієї країни як шерег завойовницьких війн, чийм завданням було знищити всіх можливих європейських конкурентів. На відміну від «імперських устремлінь» Голландії, Іспанії та Франції, головна мета Британії нібито полягає у знищенні Німеччини з метою зберегти своє панування на морях: «Зі своєї острівної фортеці Англія тримає Європейський континент під своїм впливом і зберігає за собою вирішальне слово в усьому. Вона паралізує своїх сильних конкурентів на материку, стравлюючи їх між собою. Такий баланс сил гарантує Англії першість»⁵⁹.

У німецьких історичних наративах періоду війни певне місце займало обґрунтування політичної конструкції «Серединної Європи» – як створення під керівництвом Німеччини буферних держав між центральноєвропейськими країнами та Росією, що стане найкращою гарантією для того, аби підняти Німеччину до рівня світової держави⁶⁰. Цю концепцію максимально прозоро й у доступній формі викладено у праці Ф.Науманна. Отже підґрунтям має стати «німецьке ядро» Німецької та Австро-Угорської імперій, що цементується німецькою мовою, тобто мовою міжнародного спілкування для французів, поляків, угорців, чехів, словаків, південних слов'ян: «Оскільки так може з'явитися та фундаментальна гармонія, яка необхідна великій державі, що піддається тиску й погрозам зусібч. Ми, німці імперії, повинні приділяти більше уваги цій центральній проблемі союзної монархії, аніж ми це робили досі». На думку автора, раніше німецький погляд було зосереджено на західній цивілізації, оскільки самі німці відчували культурну та духовну спорідненість із романськими народами. Проте війна продемонструвала, що союзники Німеччини («брати по зброї») знаходяться на сході Європи. «У цьому відношенні нове покоління, яке з'явиться по війні, стане кращим, ніж попереднє, так, щоб можливо було виробити тип середньоевропейського, котрий індукує всі елементи культури й сили, носія цивілізації багатого та різноманітного змісту, що виростає в німецькій національності»⁶¹.

Історіографічний дискурс російського ворога для професійної історіографії був периферійною темою, перемістившись переважно у сферу публіцистики та відвертої візуалізованої пропаганди з іронічними і принизливими конотаціями. Це зумовлювалося тим, що, по-перше, сегмент східноєвропейських студій, зокрема Росії, у німецькій історичній науці був доволі незначним, обмежувався лише окремими представниками; по-друге, Німеччина не розглядала Росію як основного ворога, адже вважалося, що військову міць цієї країни вдалося підірвати вже на початку війни. Праці німецьких фахівців, котрі займалися російською історією напередодні й під час Першої світової – О.Гетча, Л.Гетца, Т.Шиманна – докладно проаналізувала П.Барвінська. Дослідниця зробила висновок, що погляди О.Гетча виходили зі світоглядної

⁵⁹ *Marcks E.* Die Machtpolitik Englands // Deutschland und der Weltkrieg. – S.322. Ця ж думка: *Idem.* Der Imperialismus und der Weltkrieg. – Leipzig; Dresden, 1916. – S.7.

⁶⁰ *Туполев Б.М.* Курт Ритцель о «Срединной Европе» в начале Первой мировой войны // Славяноведение. – 2008. – №1. – С.23–28.

⁶¹ *Naumann F.* Central Europe. – New York, 1917. – P.108–109.

парадигми про вищість Німецької імперії, а Росія якщо й ворог, то набагато слабший за Німеччину, тому головними супротивниками для неї виступають Франція й Великобританія. Натомість прибалтійський німець за походженням Т.Шиманн уважав саме Росію «смертельним ворогом», співчував національному руху поляків (на протипагу О.Гетчу, котрий якраз убачав у ньому небезпеку для Німеччини). Л.Гетц намагався залишатися поза політичною кон'юнктурою, для нього Росія була не стільки ворогом, скільки «чужою/іншою», тож у своїх працях він намагався познайомити з нею німецький світ⁶².

Але це було радше винятком, ніж правилом, оскільки східноєвропейські дослідження в Німеччині періоду війни тісно пов'язувалися з політикою. Для прикладу наведемо статтю В.Платцгоффа, у майбутньому ректора Франкфуртського університету, голови Союзу німецьких істориків, активного діяча Націонал-соціалістичної партії Німеччини, із промовистою назвою «Перша поява Росії й російська небезпека в європейській політиці». Автор стверджував, що перша поява «московитів» («Moskowiter») відноситься до XV–XVI ст., коли європейці почали знайомитися зі східними, брутальними формами дипломатії: «Коли в 1576 р. на Ренсбургський райхстаг прибуло посольство російського царя [...] переговори з напівазіатами, як правило, були доволі складними [...] Їхня поведінка повністю підтвердила описи мандрівників, що відвідували Росію, про надзвичайну культурну відсталість цього народу»⁶³. Історія з російським посольством, на думку автора, свідчила про абсолютну відмінність у культурах європейських і східних народів, і, водночас, мала переконати західних правителів у могутності Росії. Але, за словами В.Платцгоффа, це було значним перебільшенням, що базувалося на відповідних повідомленнях іноземців про Росію, котрі напевно перебували під постійним наглядом. Саме з огляду на таку переоцінку російської влади, на думку німецького історика, і можна пояснити той факт, що з XV ст. росіяни визнавалися серйозним фактором європейської політики. Утім упродовж двох наступних століть вони справді набрали сили й уже у середині XVII ст. французькі дипломати попереджали, що якщо не зупинити цих «диких і жорстоких варварів», то невпинний їх потік на захід може поглинути Померанію. Тож «п'ятьма десятиліттями потому Петро I відкрив здивованій Європі, що російська небезпека дійсно існувала [...] Віднині, на відміну від Заходу, та особливо Габсбургів, мета Росії полягала в тому, щоб завоювати Константинополь, а після отримання Лівонії – і всю Балтику»⁶⁴.

Панівний у професійній німецькій історіографії національно-патріотичний дискурс, канони якого було вироблено прусською школою, фактично забезпечив міцну інтеграцію істориків у публічний простір, університетську та

⁶² Барвінська П.І. Між наукою і політикою. – С.57–66.

⁶³ Platzhoff W. Das erste Auftauchen Rußlands und der russischen Gefahr in der europäischen Politik // Historische Zeitschrift. – 1916. – Bd 115. – S.80.

⁶⁴ Ibid. – S.93.

шкільну історичну освіту. Професори-історики впродовж XIX ст. мали особливий статус у німецькому суспільстві, відгукувалися історичними публікаціями на сучасні політичні теми й виступали в ролі «пророків нації». Для переважної більшості з них не підлягало сумніву, що історична наука має виконувати легітимаційну функцію – підтримувати прагнення Німецької імперії до завоювання свого місця у світі колоній і метрополій через культивованій у суспільстві «особливий шлях» («Sonderweg»). Перетворення Німеччини на центр розвитку історичної науки та перейняття іншими країнами її канонів професіоналізації й інституціоналізації породжувало в німецьких істориків почуття зверхності, некритичності до власних інтерпретацій і висновків. Незавершені процеси інституціоналізації історичної науки у Великобританії, потужний вплив німецьких канонів науковості та професіоналізації, міцна кооперація з німецькими колегами шляхом участі у міжнародних наукових інституціях обумовили доволі слабку втягненість британських істориків у пропагандистські акції на першому етапі війни.

З її початком німецькі історики були майже однотайними в тому, що один із найважливіших методологічних принципів «об'єктивності» (або «неупередженості»), який формував наукове підґрунтя професійної історичної науки з початку XIX ст., має поступитися національно-патріотичному самовираженню, що слід «єдиним фронтом» виступити проти спільного ворога. Тим самим професійна історіографія набувала загострених форм інструменталізації, перетворюючись на «*historia militans*». Для британських істориків ця проблема не стояла так гостро, оскільки незавершені процеси професіоналізації практично споріднювали історичні дослідження з літературною творчістю.

Найкраще участь істориків у пропагандистській діяльності було організаційно забезпечено у Великобританії. На початковому етапі війни вона полягала у виданні численних науково-популярних памфлетів із німецької та австро-угорської історії, минулого слов'янських народів Балканського півострова та ін. Лише з розгортанням збройного конфлікту з'явилися великі праці, в яких історичні сюжети підпорядковувалися певному політологічному аналізу. Німецькі історики своєю масовістю та войовничістю переважали опонентів. Маючи достатньо потужну інституційну базу, корпоративні органи і глибоку соціологізацію, вони використовували численну періодику, у тому числі фаховий друкований орган «*Historische Zeitschrift*», для того, щоб вести агресивні дії на «історичному фронті». При цьому вістря їхніх критичних нападів було спрямовано насамперед на Великобританію, яку вони вважали своїм головним ворогом.

Британські історики на початку війни приділяли посилену увагу критиці німецької історіографії XIX ст., оскільки тривалий час перебували під впливом німецьких канонів методології, історієписання, а у середовищі фахівців домінували германофільські настрої. Різка переоцінка німецької історичної науки стосувалася не лише критики поглядів провідних її представників, але й загальної легітимаційної основи її історіографії – концепцій Л. фон Ранке, Й. Дройзена, Г. Гегеля, які склали базу ідеалістичного історизму, що залишався домінуючою концепцією в європейських історичних науках.

Центральною темою історіографій періоду війни був «мілітаризм». Британські історики звинувачували Німеччину в розв'язанні війни через загальну мілітаризацію німецького суспільства впродовж XIX – початку XX ст. Причину цього вони бачили в домінуючій ролі Пруссії в об'єднанні німецьких земель, чия войовничість доводилась історично. Натомість німецькі історики, навпаки, закидали войовничість Великобританії, яка завдяки могутності свого військового флоту отримала можливість заволодіти численними колоніями по всьому світу та здійснювати експлуатацію їхнього населення й ресурсів, обмежуючи при цьому можливості інших європейських держав, насамперед Німеччини. Образ ворога в особі англійців супроводжувався епітетами «підступний», «віроломний», «хитрий», маркуючи давню британську традицію вирішувати свої політичні завдання руками власних союзників і колоніальних народів.

REFERENCES

1. A Declaration by the Professors of Great Britain addressed to the academical Circles of Germany (1915). *Answer of the Kulturbund to a Declaration by the Professors of Great-Britain addressed to the academical Circles of Germany*. Berlin.
2. Badsey, S. (2015). Propaganda: Media and War Politics. *International Encyclopedia of the Wirst World War*. Retrieved from: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/propaganda_media_in_war_politics
3. Barker, E. (1914). *Nietzsche and Treitschke: the worship of power in modern Germany*. London: H. Milford, Oxford University Press.
4. Barvinska, P.I. (2012). *Mizh naukoiu i politykoiu. Interpretatsii Skhidnoi Yevropy v akademichnomu seredovyshchi nimetskomovnoho prostoru u kintsi XIX – pochatku XXI st.* Odesa. [in Ukrainian].
5. Bentley, M. (2011). Shape and Pattern in British Historical Writing, 1815–1945. *Macintyre S., Maiguashca J. and Pók A. (Ed.). The Oxford History of Historical Writing: 1800–1945, 4*. Oxford.
6. Berger, S. (2011). The Invention on European National Traditions in European Romanticism. *Macintyre S., Maiguashca J. (Ed.). The Oxford History of Historical Writing. 1800–1945*. Oxford. P.19–40.
7. Bivir, M. (2010). Rol kontekstov v ponimannii i obyasnennii. *Istoriya ponyatij, istoriya diskursa, istoriya metafor*. Moskva. 112–152. [in Russian].
8. Bruch, R. vom. (2006). *Gelehrtenpolitik, Sozialwissenschaften und akademische Diskurse in Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert*. Stuttgart. [in Germany].
9. Cramb, J.A. (1914). *Germany and England*. New York.
10. Cornelißen, Ch. (2000). Das Studium der Geschichtswissenschaften. *Geschichtswissenschaften. Eine Einführung*. Frankfurt/Main. [in Germany].
11. Dann, O. (2003). *Natsii i natsionalizm v Germanii. 1770–1990*. Per. s nem. Moskva [in Russian].
12. Davis, H.W.C. (1915). *The Political Thought of Heinrich von Treitschke*. New York.
13. Dearmer, P. (1914). *Russia and Britain*. London.
14. Delbrück, H. (1915). Das deutsche Militärsystem. *Deutschland und der Weltkrieg*. Leipzig; Berlin. [in Germany].
15. Delbrück, H. (1918). *Krieg und Politik*. Teil 1: 1914–1916; Teil 2: 1917–1918. Berlin. [in Germany].
16. Dementev, I.P. (Ed.). (1990). *Istoriografiya istorii novogo vremeni stran Evropy i Ameriki*. Moskva. [in Russian].

17. Dimnet, E. (1915). *The Evolution of Thought in Modern France*. London.
18. Eccles, F.Y. (1914). *Alsasse-Lorraine*. London.
19. Erklärung gegen die Oxforder Hochschulen, (2014). *Böhme K. (Hrsg). Aufrufe und Reden deutscher Professoren im Ersten Weltkrieg*. 2. Auflage. Stuttgart. [in Germany].
20. Fletcher, C.R.L. (1914). *The Germans. I: Their Empire. How they have made it*. London: Oxford University Press.
21. Fletcher, C.R.L. (1914). *The Germans. II: What they Covet*. London: Oxford University Press.
22. Forbes, N. (1915). *The Southern Slavs*. London.
23. Goldscheid, R. (1915). *Deutschlands grösste Gefahr*. Berlin. [in Germany].
24. Goldstein, D.S. (1983). The Professionalization of History in Britain in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries. *Storia della storiografia*, 3, 3–27.
25. Guide to the Bernadotte E. Schmitt Papers 1913–1961. Retrieved from: <https://www.lib.uchicago.edu/e/scr/findingaids/view.php?eadid=ICU.SPCL.SCHMITT>
26. Guillard, A. (1915). *Modern Germany and her Historians*. London.
27. Haller, J. (1914). Britannia delenda! *Süddeutsche Zeitung*. №256. 16. September. [in Germany].
28. Harrison, R., Jones, A. and Lambert, P. (2004). The institutionalisation and organisation of history. *Lambert P. and Schofield Ph. (Ed.) Making History. An introduction to the history and practices of discipline*. London and New York.
29. Hartwig, W. (1990). *Geschichtskultur und Wissenschaft*. München. [in Germany].
30. Headlam, J.W. (1914). *England, Germany and Europe*. London.
31. Hueffer, F.M. (1915). *Between St. Dennis and St. George. A Sketch of Three Civilisations*. London; New York; Toronto.
32. Iggers, G.G. (1997). *Deutsche Geschichtswissenschaft: eine Kritik der traditionellen Geschichtsauffassung von Herder bis zur Gegenwart*. Wien; Köln; Weimar. [in Germany].
33. Iggers, G.G. (1998). Reflections on Writing a Historiography Today. *Blanke, H.W. u.a. (Hrsg). Dimensionen der Historik: Geschichtstheorie, Wissenschaftsgeschichte und Geschichtskultur heute*. Köln; Weimar u.a.
34. Kenyon, J. (1993). *The History Man. The Historical Profession in England since the Renaissance*. London.
35. Khejstings, M. (2014). *Pervaya mirovaya vojna: Katastrofa 1914 goda*. Per. s angl. Moskva. [in Russian].
36. Kracht, K.G. (2004). Kriegsschuldfrage und zeithistorische Forschung in Deutschland. Historiographische Nachwirkungen des Ersten Weltkriegs. *Zeitgeschichte-online. Thema: Fronterlebnis und Nachkriegsordnung. Wirkung und Wahrnehmung des Ersten Weltkriegs. Mai 2004*. Retrieved from: <http://www.zeitgeschichte-online.de/md=EWK-GKracht> [in Germany].
37. Kruse, W. von (2018). Kriegsideologie und moderne Massenkultur. *Dossier: Der Erste Weltkrieg*. [in Germany].
38. Kornelissen, Kh. (2004). Natsionalno-konservatyvna istoriohrafia v Nimechchyni z 1870 roku. *Istoriia ta istoriohrafia v Yevropi*, 3, 2004. [in Ukrainian].
39. Kotova, S. (2019). Formuvannia «obrazu voroha» v roky Pershoi svitovoi viiny (1914–1918) v suchasni zarubizhnii istoriohrafii. *Istoriia ta istoriohrafia v Yevropi*. 2019, 6: *Ideologii ta praktyky natsionalizmu ta ksenofobii u Shkidnii Yevropi*. [in Ukrainian].
40. Lehnert, E. (2014). Die «Ideen von 1914». *Sezession*. 58. Februar. [in Germany].
41. Leonhard, J. (2000). Construction and Perception of National Images: Germany and Britain, 1870–1914. *The Linacre Journal*, 67.
42. Leonkhard, J. (2015). Yashchik Pandory XX veka: Pervaya mirovaya vojna. *Idei i idealy*, 3(25). [in Russian].
43. Marcks, E. (1915). Die Machtpolitik Englands. *Deutschland und der Weltkrieg*. [in Germany].
44. Marks, E. (1915). Der Imperialismus und der Weltkrieg. Leipzig; Dresden. [in Germany].
45. Meinecke, F. (1915). Die deutschen Erhebungen von 1813, 1848, 1870 und 1914. *Meinecke F. Die deutsche Erhebung von 1914*. Stuttgart; Berlin. [in Germany].
46. Meinecke, F. (1915). Wahrheit und Lüge. *Meinecke F. Die deutsche Erhebung von 1914*. Stuttgart; Berlin. [in Germany].

47. Meinecke, F. (1915). Kultur, Machtpolitik und Militarismus. *Deutschland und der Weltkrieg*. Leipzig; Berlin. [in Germany].
48. Meinecke, F. (1916). Einführung. *Ranke L. von. Die Großen Mächte*. Leipzig. [in Germany].
49. Meyer, E. (1916). *England. Its political organization and development and the War against Germany*. Boston.
50. Middell, M. (1996). Die ersten Historikertage in Deutschland. *Diesener G. und Middell M. (Hrsg). Historikertage im Vergleich (Comparativ, Jg.6, H.5–6)*. [in Germany].
51. Mitrany, D. (1914). *Rumania. Her History and Politics*. London.
52. Mommsen, W.J. (1996). Einleitung: Die deutschen kulturellen Eliten im Ersten Weltkrieg. *Mommsen W.J. (Hrsg). Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*. München. [in Germany].
53. Muir, R. (1915). *The National Principle and the War*. London.
54. Muir, R. (1917). *The Expansion of Europa. The Culmination of Modern History*. London.
55. Müller, S. (2017). *Kultur in Deutschland. Vom Kaiserreich bis zur Wiedervereinigung*. Stuttgart. [in Germany].
56. Naumann, F. (1917). *Central Europe*. New York.
57. Oncken, H. (1914). Deutschland und England. *Süddeutsche Monatshefte*. September. [in Germany].
58. Prior, W.R. (1915). *Nort Sleswick under Prussian Rulle. 1864–1914*. London.
59. Platzhoff, W. (1916). Das erste Auftauchen Rußlands und der russischen Gefahr in der europäischen Politik. *Historische Zeitschrift*. Bd 115. [in Germany].
60. Ringer, F. (2008). *Zakat nemeckikh mandarinov: Akademicheskoe soobshchestvo v Germanii, 1890–1933*. Per. s angl. Moskva. [in Russian].
61. Sarolea, C. (1915). *The Anglo-German problem*. London; Edinburg.
62. Schmitt, B.E. (1916). *England and Germany. 1740–1914*. Princeton; London.
63. Stachey, B. (1999). Literature, liberty and life of the nation: British historiography from Macauley to Trevelyan. *Berger S., Donovan M. and Passmore K. (Ed.). Writing National Histories. Western Europa since 1800*. New York.
64. Stelmakh, S.P. (1998). Mizhnarodni zviazky istorykiv Ukrainy u druhii polovyni XIX st. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorii*, 38. [in Ukrainian].
65. Stelmach, S. (2003). «Von der Isolation zur Integration». Deutsche Universitäten und die Universitätsgemeinschaft in Berichten von Gelehrten der Kiever Universität in der zweiten Hälfte des 19. bis Beginn des 20. Jahrhunderts. *Peter H.R., Tikhonov N. (Hrsg) Universitäten als Brücken in Europa*. Frankfurt/M.; Berlin; Bern u.a. [in Germany].
66. Stelmakh, S.P. (2005). Integratsiini protsesy v yevropeiskii istorychnii nautsi naprykintsi XIX – na pochatku XX st. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5. [in Ukrainian].
67. Stelmakh, S.P. (2005). Istorychna nauka, zahalni tendentsii i osnovni etapy yii rozvytku v Yevropi ta Pivnichnii Amerytsi. *Entsyklopediia istorii Ukrainy. T.3: E–J*. [in Ukrainian].
68. Stibbe, M. (2003). German Historians' Views of England during the First World War. *Berger S., Lambert P., Schumann P. (Hg). Historikerdialoge. Geschichte, Mythos und Gedächtnis im deutsch-britischen kulturellen Austausch. 1750–2000*. Göttingen.
69. Stuchey, B. (2002). British historiography from Macaulay to Trevelyan. *Berger S., Donovan M. and Passmore K. (Ed.). Writing National Histories. Western Europa since 1800*. New York.
70. Treitschke. *His Doctrine of German Destiny and of International Relations*. (1914). New York and London.
71. Troeltsch, E. (1916). Die Ideen von 1914. *Die neue Rundschau*. Jg.27. [in Germany].
72. Tupolev, B.M. (2018). Kurt Ritcel o «Sredinnoj Evrop» v nachale Pervoy mirovoj vojny. *Slavyanovedenie, 1*. [in Russian].
73. Ungern-Sternberg J., Ungern-Sternberg W. (Hrsg). (1996) *Der Aufruf „An die Kulturwelt!“*. Das Manifest der 93 und die Anfänge der Kriegspropaganda im Ersten Weltkrieg. Mit einer Dokumentation. Stuttgart. [in Germany].
74. Verch, Dzh. (2018). Narrativnye instrumenty, istina i bystroie myshlenie v natsionalnoj pamyati: mnemonicheskoe protivostoyanie mezhdru Rossiej i Zapadom po povodu Ukrainy.

- Gefter. Elektronnyj zhurnal*. Retrieved from: <http://gefter.ru/archive/24775> [in Russian].
75. Verhey, J. (2004). *The Spirit of 1914. Militarism, Myth, and Mobilization in Germany*. Cambridge.
76. Wallace, S. (1988). *War and the Image of Germany: British academics, 1914–1918*. Edinburg.
77. Zabelina, G. Yu. (2011). *Pervaya mirovaya vojna: nemtsy glazami britantsev. Novaya i novejšaya istoriya, 1*. [in Russian].

SERGIY STELMAKH

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Leading Research Fellow,
T. Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine), sergiy-stelmakh@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0795-8356>

SABINA KOTOVA

Historian,
Research Department,
T. Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine), kotova_sabina@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9275-0615>

HISTORY AS A PROPAGANDA TOOL: BRITISH AND GERMAN HISTORIOGRAPHY DURING OF THE WORLD WAR I

Abstract. *The purpose of the research is to compare the historiography of Great Britain and Germany during the period of the World War I in creating the image of an enemy to identify common features and characteristics in various social contexts. The research methodology is based on the means of historical comparativism (comparison by analogy and comparison by contrast), using the tools of contextual methodology and the concept of “Narrative Templates” by J. Wertsch. The scientific novelty consists in a comparative study of the role of the historical sciences of Great Britain and Germany in propaganda campaigns to form an image of an enemy in the societies of the warring countries based on historiographical sources and published documents. Conclusions.* German historians have experienced a sense of superiority and uncriticality to their own interpretations and conclusions due to the transformation of Germany into a center of historical science and the adoption by other countries of the German canons of professionalization and institutionalization. British historians were weakly involved in propaganda actions at the first stage of the Great War owing to the incompleteness of the processes of institutionalization of historical science in Great Britain, the powerful influence of German canons of science and professionalization, and strong cooperation with German colleagues. At the beginning of the war professional historiography in Germany turned into a “Historia Militants”, as German historians held almost the same idea on one of the most important methodological principles of “objectivity” or “impartiality” should give way to national-patriotic self-expression. This problem was not so acute for British historians, because the incomplete processes of professionalization were practically related to historical research with literary creation. At the initial stage of the war, British historians organized propaganda activities. They published numerous popular scientific pamphlets on German history, the history of Austria-Hungary, and the history of the Slavic peoples of the Balkan Peninsula. German historians waged an aggressive war on the “historical front” with the support of a strong institutional base, corporate scientific societies using numerous professional periodicals (e.g., “Historische Zeitschrift”).

Keywords: World War I, Great Britain, Germany, historiography, propaganda, image of an enemy.